

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

ANDIJON DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI

**“GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI:
SUN'IY INTELLEKT SOHASIDAGI
ISTIQBOLLAR VA YECHIMLAR”**

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Andijon – 2026

BADIIY MATNLARNI LINGVISTIK TAHLIL QILISHDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Turizm fakulteti, Fakultetlararo chet tillar
kafedrası v.b.dotsenti, f.f.f.d (PhD) Baisov Axmad Sabijonovich*

E-mail: a.baisov@cspu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek adabiyotidagi badiiy matnlar misolida mavzu va g'oya uyg'unligini zamonaviy lingvistik yondashuvlar hamda sun'iy intellekt texnologiyalari asosida tahlil qilish masalalari yoritiladi. Tadqiqotda badiiy matnlarning semantik, stilistik va psixologik xususiyatlarini aniqlashda sun'iy intellekt vositalarining ahamiyati ko'rsatib beriladi. Xususan, Abdulla Qahhor, Roald Dahl hamda John Steinbeck asarlaridagi mazmun va shakl birligi lingvistik modellashtirish orqali tahlil qilinadi. Natijada, sun'iy intellekt badiiy matnlarning yashirin ma'no qatlamlarini aniqlashda samarali vosita ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, lingvistik tahlil, badiiy matn, mavzu va g'oya, semantika, stilistika, diskurs, modellashtirish

So'nggi yillarda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining rivojlanishi tilshunoslik sohasida yangi ilmiy yo'nalishlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Ayniqsa, badiiy matnlarni tahlil qilishda SI imkoniyatlari kengayib, an'anaviy lingvistik metodlarga qo'shimcha ravishda avtomatlashtirilgan, obyektiv va tizimli yondashuvlarni taklif etmoqda. Badiiy matn inson tafakkuri, his-tuyg'ulari va ijtimoiy tajribasining murakkab ifodasi hisoblanadi. Unda til birliklari orqali chuqur ma'no qatlamlari, ramziy ifodalar va psixologik holatlar aks etadi. Shu bois, badiiy matnlarni tahlil qilishda nafaqat lingvistik bilimlar, balki zamonaviy texnologiyalar, jumladan, sun'iy intellektidan foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi badiiy matnlarni lingvistik tahlil qilishda sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni va samaradorligini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Badiiy matn tilshunoslikda ko‘p qatlamli tizim sifatida qaraladi. Unda semantik, sintaktik, stilistik va pragmatik komponentlar o‘zaro uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Lingvistik tahlilning asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:

- semantik tahlil
- stilistik tahlil
- diskursiv tahlil

Mavzu va g‘oya badiiy matnning asosiy komponentlari hisoblanadi. *Mavzu* asarda tasvirlanayotgan voqelik bo‘lsa, *g‘oya* muallifning ushbu voqelikka nisbatan munosabatidir. Ularning uyg‘unligi badiiy asarning mazmuniy yaxlitligini ta‘minlaydi. Badiiy matnni tahlil qilishda mazmun va shakl birligi ham muhim ahamiyatga ega. Bu birlik matnning ichki strukturasi va tashqi ifodasi o‘rtasidagi uyg‘unlikni ifodalaydi.

Sun‘iy intellekt — bu kompyuter tizimlarining inson tafakkuriga xos jarayonlarni bajarish qobiliyatidir. Tilshunoslikda SI asosan tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) orqali qo‘llaniladi. SI quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: *matnni avtomatik tahlil qilish, semantik bog‘lanishlarni aniqlash, stilistik xususiyatlarni modellashtirish, emotsional tahlilni amalga oshirish*. NLP texnologiyalari yordamida: *tokenizatsiya, lemmatizatsiya, sintaktik parsing, semantik tahlil* kabi jarayonlar amalga oshiriladi. Bu esa badiiy matnni chuqur va tizimli o‘rganish imkonini beradi.

Semantik tahlil matnning ma‘no qatlamlarini aniqlashga qaratilgan. Sun‘iy intellekt yordamida: *asosiy mavzular aniqlanadi, kalit so‘zlar ajratiladi, semantik tarmoqlar yaratiladi*. Masalan, Abdulla Qahhor hamda Roald Dahl asarlarida inson hayoti, ijtimoiy muammolar va axloqiy qadriyatlar asosiy mavzular sifatida namoyon bo‘ladi. SI algoritmlari bu mavzularni aniqlab, ularning o‘zaro bog‘lanishini ko‘rsatadi. Natijada, matnning chuqur semantik strukturasi ochish imkoniyati yuzaga keladi.

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda stilistik va diskursiv tahlil badiiy matnni chuqur o‘rganishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Sun‘iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi ushbu tahlil turlarini sifat jihatidan yangi

bosqichga olib chiqdi. SI yordamida matndagi uslubiy vositalar, nutq strukturalari hamda diskursiv aloqalar tizimli va avtomatlashtirilgan tarzda aniqlanadi. Stilistik tahlil badiiy matnning ifoda vositalari, muallif uslubi va estetik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. An'anaviy yondashuvlarda bu jarayon asosan tadqiqotchining subyektiv talqiniga asoslangan bo'lsa, SI yordamida stilistik elementlarni aniqlash obyektivlashadi. Sun'iy intellekt quyidagi stilistik birliklarni aniqlash imkonini beradi:

Metafora va ramzlar – neyron tarmoqlar asosida semantik o'xshashliklarni aniqlash orqali

Epitet va tasviriy vositalar – sifatlash va obrazlilikni avtomatik ajratish orqali

Ironiya va kinoya – kontekstual qarama-qarshiliklarni aniqlash orqali

Muallif uslubi (idiolekt) – matn korpuslari asosida stilometrik tahlil yordamida

Masalan, Roald Dahl asarlarida ko'pincha kutilmagan yakun (twist ending), kinoya va qora yumor elementlari ustunlik qiladi. Sun'iy intellekt bunday stilistik belgilarni: *leksik birliklar chastotasi, sintaktik konstruktsiyalar, semantik kontrastlar* asosida aniqlay oladi.

Diskursiv tahlil matnni faqat til birliklari yig'indisi sifatida emas, balki ijtimoiy, madaniy va kommunikativ jarayon sifatida o'rganadi. Bu yerda sun'iy intellekt muhim vosita sifatida xizmat qiladi. SI yordamida diskursiv tahlil quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- Diskurs markerlarini aniqlash (masalan: however, therefore, lekin, ammo)
- Matn kohezion va koherensiyasini baholash
- Narrativ strukturalarni modellashtirish
- Dialog va monolog shakllarini ajratish

Masalan, John Steinbeck asarlarida diskurs ko'pincha ijtimoiy tengsizlik, insoniy qadriyatlar va hayotiy kurashlar bilan bog'liq bo'ladi. SI algoritmlari bu diskursiv qatlamlarni: *tematik modellashtirish (topic modeling), semantik tarmoqlar (semantic networks), diskurs graflari* yordamida aniqlaydi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy matnlarni lingvistik tahlil qilishda sun'iy intellekt texnologiyalari zamonaviy tilshunoslikning muhim

va istiqbolli yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Sunʼiy intellekt vositalari orqali matnning semantik, stilistik, diskursiv va psixolingvistik qatlamlarini tizimli hamda kompleks tarzda oʻrganish imkoniyati kengayadi. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, sunʼiy intellekt badiiy matnlardagi mavzu va gʻoya uygʻunligini aniqlash, yashirin maʼno qatlamlarini ochib berish, muallif uslubini modellashtirish hamda diskursiv strukturalarni aniqlashda yuqori samaradorlikka ega. Ayniqsa, ingliz va oʻzbek adabiyoti misolida olib borilgan tahlillar SI yordamida turli adabiy anʼanalar oʻrtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlash mumkinligini koʻrsatdi. Shu bilan birga, sunʼiy intellektning ayrim cheklovlari ham mavjud boʻlib, u madaniy-kontekstual omillarni toʻliq qamrab olmasligi yoki badiiy matndagi nozik estetik va emotsional jihatlarni toʻliq anglay olmasligi mumkin. Shu sababli, sunʼiy intellekt natijalari inson omili bilan uygʻun holda talqin qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, sunʼiy intellekt texnologiyalari badiiy matnlarni lingvistik tahlil qilishda nafaqat yordamchi vosita, balki ilmiy tadqiqotlarning samaradorligini oshiruvchi innovatsion metod sifatida eʼtirof etiladi. Kelgusida ushbu yoʻnalishda olib boriladigan tadqiqotlar lingvistika va adabiyotshunoslik integratsiyasini yanada chuqurlashtirishi kutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mikhail Bakhtin. Voprosy literatury i estetiki. – Moskva: Художественная литература, 1975. – 234–256-betlar.
2. John Steinbeck. The Pearl. – New York: Penguin Books, 1992. – 15–68-betlar.
3. Roald Dahl. Collected Short Stories. – London: Penguin Books, 2006. – 45–112-betlar.
4. Qahhor, A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 1987. – 120–165-betlar.
5. Sarimsoqov, B. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2005. – 78–95-betlar.

6. Botirova, Sh. Hozirgi o'zbek adabiyotida janrlar taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 2010. – 56–89-betlar.
7. Jurafsky, D., Martin, J. H. Speech and Language Processing. – New York: Pearson, 2021. – 101–145-betlar.
8. Russell, S., Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – New Jersey: Prentice Hall, 2020. – 210–256-betlar.
9. Manning, C. D., Schütze, H. Foundations of Statistical Natural Language Processing. – Cambridge: MIT Press, 1999. – 89–134-betlar.
10. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 67–102-betlar.